

УДК 343.13

ОЦІНКА ПОКАЗАНЬ СВІДКА СУДОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Вадим ЛУШПІНКО,
аспірант кафедри правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

SUMMARY

The article considers the circumstances and conditions for assessing the testimony of a witness by a court in criminal proceedings. The main principles for assessing evidence, as well as the criteria for their evaluation, are considered. A relationship is established between the proper evaluation of a witness's testimony and a fair trial, according to which the practice of the European Court of Human Rights is used in the article. Attention is drawn to the manner and procedure for interrogation in the court session. The author also refers to the foreign experience of normative determination of signs of assessment of evidence.

Key words: criminal proceedings, assessment of evidence, testimony of a witness, inner conviction, belonging, admissibility, reliability, sufficiency.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються обставини та умови оцінки показань свідка судом у кримінальному провадженні. Розглянуті основні принципи оцінки доказів, а також критерії їх оцінки. Встановлюється взаємозв'язок між належною оцінкою показань свідка та справедливим судовим розглядом, відповідно до чого в статті використана практика Європейського суду з прав людини. Звернено увагу на спосіб і порядок проведення допиту в судовому засіданні. Автор також звертається до іноземного досвіду нормативного визначення ознак оцінки доказів.

Ключові слова: кримінальне провадження, оцінка доказів, показання свідка, внутрішнє переконання, належність, допустимість, достовірність, достатність.

Постановка проблеми. Показання свідка є важливим джерелом доказової інформації в будь-якій кримінальній справі. Відповідно до статті 65 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1] свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження і яка викликана для давання показань. Однак без їх належної оцінки судом весь процес подання, прийняття, збирання, витребування і дослідження втрачає сенс, адже результати здійснення оцінки як показань свідків, так і інших доказів, закріплюються у судовому рішенні. Помилки при здійсненні оцінки доказів судом призводять до ухвалення неправомірного та необгрунтованого рішення, що може бути оскаржене.

Грунтовне дослідження показань свідка як джерела доказів у кримінальному процесі України міститься в працях таких вчених, як В.Г. Гончаренко, Г.Ф. Горський, Ю.М. Грошевий, В.В. Король, М.М. Михесенко, М.А. Погорецький, В.М. Тертишник, Д.О. Савицький, С.М. Стахівський, Л.Д. Удалова, І.Я. Фойницький, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило, О.Г. Яновська та інших.

Актуальність теми. Суб'єктами оцінки доказів у кримінальному процесі України відповідно до статті 94 КПК України є слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд. Серед цих суб'єктів найважливішу роль відіграє її здійснення саме судом у судовому провадженні, оскільки результати саме цієї процесуальної діяльності втілюються в остаточному судовому рішенні.

Метою статті є аналіз особливостей, принципів і критеріїв оцінки показань свідка у кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу. Показання свідка є одним із процесуальних джерел доказів відповідно до частини 2 статті 84 КПК України. Під показаннями розуміють відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні,

що мають значення для цього кримінального провадження (частина 1 статті 95 КПК України).

В основі оцінки показань свідка судом лежить внутрішнє переконання судді. М.С. Строгович розглядав внутрішнє переконання як передумову, критерій, процес, метод і результат пізнавальної діяльності у провадженні [2]. Відповідно до ст. 94 «Оцінка доказів» КПК України слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – із точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідно процесуального рішення.

Таким чином, відповідно до українського законодавства суд при оцінці доказів у справі керується насамперед своїм внутрішнім переконанням, принципами якого є всебічність, повнота, об'єктивність і неупередженість дослідження доказів, а основними критеріями – належність, допустимість, достовірність, достатність та взаємозв'язок. Оцінка доказів судом має самостійне значення і не залежить від проведеної оцінки слідчим, прокурором. Суд не вправі обгрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них.

Оцінку доказів слід розглядати як окрему стадію, якою завершується процес доказування в справі, втім, із певними зауваженнями. Так, з огляду на взаємопов'язаність всіх стадій доказування, внутрішнє переконання судді щодо оцінки доказів починає формуватися з початком процесу доказування, проте остаточно формується суддею саме в нарадчій кімнаті і закріплюється в судовому рішенні. Зокрема, згідно частині 1 статті 89 КПК Суд вирішує питання допустимості доказів під час їх оцінки в нарадчій кімнаті під час ухвалення судового рішення.

З огляду на межі перегляду та порядок судового розгляду оцінка показань свідка в апеляційній та касаційній інстанції відрізняється. Так, Верховний Суд України в пункті 5 Поста-

нови Пленуму від 15 травня 2006 року «Про судову практику постановлення судами вироків (постанов) при розгляді кримінальних справ в апеляційному порядку» зазначив наступне: «Виходячи з принципу безпосередності дослідження доказів, апеляційний суд не вправі дати їм іншу оцінку, ніж ту, яку дав суд першої інстанції, якщо ці докази не було досліджено в ході апеляційного перегляду вироку» [3].

Належну оцінку показань свідка судом слід віднести до однієї з гарантій справедливого судового розгляду і, відповідно, ухвалення законного, обґрунтованого і вмотивованого судового рішення відповідно до вимог статті 370 КПК. Зокрема, згідно з частиною 4 статті 370 вмотивованим є рішення, в якому наведені належні і достатні мотиви та підстави його ухвалення. Основними принципами оцінки доказів є всебічність, повнота, об'єктивність і неупередженість.

Всебічність оцінки доказів свідчить про те, що судом були досліджені всі позиції і докази сторін, у тому числі показання свідків. Повнота оцінки доказів є вимогою до обсягу оцінених доказів, який повинен бути достатнім для ухвалення справедливого судового рішення. Крім того, суд повинен зробити висновок про те, які докази в справі є належними та допустимими. ЄСПЛ у справі «Ruiz Torija v. Spain» (9 December 1994) прийшов до висновку, що хоч суд і не повинен надавати відповідь на кожен аргумент сторони, проте судовий розгляд не можна вважати справедливим, якщо суд залишив без уваги ключові докази – вирішальні з точки зору фінального рішення суду (р. 29-30) [4]. У рішенні Великої Палати ЄСПЛ у справі «Бочан проти України», Суд відмітив порушення в тому, що національний суд ніяк не прокоментував допустимість доказів, які мали вирішальне значення для справи (р. 81-84) [5]. Таким чином, у випадку очевидного ігнорування судом при проведенні оцінки доказів показань свідка, які мають істотне значення, матиме місце порушення права на справедливий розгляд.

А.В. Аверін вказує на необхідність формального закріплення суддею в рішенні переліку належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів [6, с. 293]. Нам вирішення проблеми видається не в такій формалізації, однак зі змісту рішення повинні явно слідувати висновки суду про такі якості доказів. Причому такі висновки повинні бути зрозумілими не лише для професійного юриста чи власне судді, а бути переконливим також для кожної особи, що з ним знайомиться. Особливого значення набуває визначення таких ознак у ситуаціях, коли суд оцінив як достовірний доказ показання зацікавленого свідка, а докази отримані з порушенням законодавчо визначеного порядку як допустимі тощо.

Об'єктивність дослідження показань свідка передбачає відсутність упередженості і зацікавленості при їх оцінці. Саме відсутність заінтересованості дозволяє оцінити докази повно і всебічно. Однією з основних гарантій об'єктивного дослідження є можливість здійснення відводу судді відповідно до статей 75-83 КПК України.

Оцінка доказів неможлива без безпосереднього дослідження доказів, що зумовлює наявність у КПК правил щодо порядку вилучення доказової інформації в судовому засіданні, яка в подальшому оцінюватиметься. Так, у рішенні у справі «Бочан проти України» вказано на помилку суду, який безпосередньо не заслухав свідків у судовому засіданні, натомість прийнявши їх письмові показання [5]. Показання свідка отримуються в ході допиту, порядок проведення якого в судовому провадженні визначений у статті 352 КПК.

За загальним правилом, особа дає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом (частина 5 статті 95 КПК України). Крім того, суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання, або отриманих у порядку, передбаченому статтею 225 КПК України (частина 5 статті 95 КПК України). Зазначені положення спрямовані на забезпечення надійності

і переконливості доказів, зменшення суб'єктивних факторів впливу, адже при сприйнятті показань із первинного джерела інформації зводиться до мінімуму кількість носіїв фактичних даних, а також їх інтерпретаторів [7, с. 274].

Нормативними критеріями оцінки доказів судом є їх належність, допустимість, достовірність, достатність та взаємозв'язок. Оцінка показань свідка за цими критеріями характеризується деякими особливостями.

Належними показання свідка будуть за умови, якщо вони прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів (стаття 85 КПК). Тобто цей критерій пов'язаний із поняттям «предмет доказування».

Показання свідка є допустимими, якщо вони отримані в порядку, встановленому КПК (частина 1 статті 86 КПК). Такий порядок включає дотримання таких вимог: належний суб'єкт отримання доказів, законність процесуального джерела доказів, належність процесуального порядку отримання та належність фіксації.

З огляду на властивості показань свідка як джерела доказів особливе значення має їх оцінка судом за критерієм достовірності. Поняття «достовірності» розуміється як істинне знання, що підтверджується відповідними даними, «відповідність доказів об'єктивній дійсності», «знання, що не викликає сумнівів і не потребує обґрунтування» [7, с. 273]. В етимологічному значенні достовірність означає «правильність, точність, ґрунтовність». Оцінити доказ з точки зору його достовірності означає визначити його відповідність дійсності. Крім джерела походження, на достовірність показань свідка впливає низка факторів. У літературі до них відносять наступні: 1) особу свідка (наявність заінтересованості в результатах провадження, службових, родинних взаємин з іншими учасниками процесу, його психологічні особливості, здатність сприймати і давати правдиві показання, репутація свідка, характеристика як члена суспільства і т. ін.); 2) характер показань свідка (джерелом якої життєвої обставини є показання, умови сприйняття обставин, наявність прогалин в обґрунтуванні, логічність викладу показань тощо); 3) співвідношення показань свідка з іншими доказами в провадженні з метою виявлення суперечностей або узгодженостей між ними [7, с. 273].

Обставини з'ясування достовірності показань свідка визначені в статті 96 КПК України, до яких віднесено: право сторін ставити свідку запитання щодо його можливості сприймати факти, про які він дає показання, а також щодо інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності показань свідка і кореспондуючий обов'язок свідка відповідати на запитання, спрямовані на з'ясування достовірності його показань; надання стороною показань, документів, які підтверджують його репутацію, зокрема щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка; допит свідка щодо попередніх показань, які не узгоджуються із його показаннями. Таким чином, сторона провадження наділена можливостями впливати на оцінку судом показань свідка в частині їх правдивості.

Достатність є системним критерієм і оцінюється на основі всієї сукупності доказів. В основі достатності лежить доказова сила і значення доказів, а не їх кількість. Із цього також слідує, що суду не треба збирати та досліджувати всі докази, що стосуються справи, натомість повинен діяти принцип «розумної достатності».

Звертаючись до іноземного досвіду, слід відзначити, що в англійській та американській правовій системі ключовими критеріями оцінки доказів є їх належність та достовірність, але не допустимість. Причому між допустимістю і належні-

стю немає чіткого розмежування. Зокрема, належність доказів розглядається як один із критеріїв допустимості – змістовна допустимість. Так, відповідно до п. 402 Федеральних правил про докази (*Federal Rules of Evidence*) [8] (далі – Правила США), що застосовуються федеральними судами США, будь-який належний доказ є допустимим, якщо інше не передбачене Конституцією США, актом Конгресу, цими Правилами чи іншими нормами, що встановлені Верховним Судом відповідно до його повноважень, що вказані в законі; неналежний доказ не допускається. Згідно з наступним правилом належний доказ може бути виключений, якщо його доказова цінність значно перевищується небезпекою несправедливого упередження, плутанини в питаннях чи введення в оману присяжних або міркуваннями невинуватого затримки, марного витрачання часу чи непотрібним сукупних доказів.

Умови, що свідчать про достовірність (*credibility*) показань свідка, розроблені більш детально, ніж в українському законодавстві. Насамперед у цьому документі закріплено, як і в КПК України, що свідок може свідчити про певний факт, лише якщо він особисто і безпосередньо сприймав його. Також встановлено загальне правило про те, що достовірність показань свідків може бути поставлена під сумнів будь-якою стороною, в тому числі тією, яка викликала даного свідка для надання показань.

Обставинами, які враховуються при оцінці достовірності відповідно до п. 608-609 Правил США, є: характеристика свідка і його поведінки у формі судження або репутації, наведення конкретних випадків поведінки (крім вчинення правопорушення); подання доказів засудження за вчинення злочину. Відзначимо, що в США встановлені суворі межі допустимості так званих репутаційних доказів. Вони можуть впливати на оцінку достовірності лише за умови, що особа є повнолітньою, була засуджена лише за певне коло правопорушень, не була помилувана або справа не знаходиться на стадії апеляції, а також з урахуванням строку давності. На наш погляд, таке положення цілком слушно обмежує допустимість доказів, спрямованих на дискредитацію показань свідка шляхом подання доказів щодо його засудження. З огляду на це пропонуємо викласти частину 2 статті 96 КПК України в такій редакції: «2. Для доведення недостовірності показань свідка сторона має право надати показання, документи, які підтверджують його репутацію. Докази щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка. Такі докази вважаються допустимими, якщо вирок не був скасований, особу не було помилувано, судимість не була погашена чи знята у порядку, передбаченому законодавством України. Докази щодо засудження неповнолітньої особи є недопустимими».

Таким чином, негативна репутація свідка, докази якої подаються стороною, як і в Україні, розглядається в п. 608 як підстава для поставлення показань під сумнів. Проте в цьому положенні також йдеться про наступні обмеження: 1) доказ може стосуватися характеристики особи тільки з точки зору надання правдивих або неправдивих показань; 2) доказ правдивості показань у вигляді характеристики є допустимим тільки в разі, якщо правдивість особи оскаржується думкою або репутацією або іншим чином. У п. 610 Правил США окремо закріплено вимога, за якою доказ вірувань або релігійних поглядів свідка є неприпустимим для цілей демонстрації того, що на їх підставі достовірність показань свідка зростає або знижується.

Для оцінки показань свідка важливе значення має сам спосіб і порядок проведення допиту у судовому засіданні, основні вимоги до якого визначені у статті 352 КПК України. Суд повинен враховувати можливість необ'єктивності свідка, що викликана різноманітними обставинами – симпатією до однієї із сторін, дружніми чи сімейними зв'язками тощо. Це обумовлює складнощі оцінки судом такого засобу доказуван-

ня. Тому суд на стадії безпосереднього дослідження доказів повинен виявити такий зв'язок, що в подальшому матиме значення для правильної оцінки цього джерела відомостей про факти чи обставини кримінального провадження при прийнятті рішення в цьому провадженні.

Під час проведення допиту свідка слід враховувати, що природа таких доказів зумовлює те, що достовірність може залежати від фізичних властивостей особи, яка дає показання. Наприклад, свідок події може мати поганий зір. Тому при безпосередньому дослідженні показань свідка, досліджуються умови та обставини сприйняття свідком відповідної інформації. Вони не обов'язково пов'язані із фізичними властивостями особи, а також залежать від об'єктивних обставин – час та швидкість події, кут зору тощо. Сприятливі обставини обумовлюють вищу достовірність таких показань.

Висновки. Суд при оцінці показань свідків повинен керуватися насамперед своїм внутрішнім переконанням, принципами якого є всебічність, повнота, об'єктивність і неупередженість дослідження доказів, а основними критеріями – належність, допустимість, достовірність, достатність. Оцінка доказів судом має самостійне значення і не залежить від проведеної оцінки слідчим, прокурором. Внутрішнє переконання судді щодо оцінки доказів починає формуватися з початком процесу доказування, проте остаточно формується суддею саме в нарадчій кімнаті і закріплюється в судовому рішенні.

З огляду на властивості показань свідка як джерела доказів особливе значення має їх оцінка судом за критерієм достовірності. Одним із інструментів сторін, спрямованих на поставлення показань під сумнів, є подання суду так званих репутаційних доказів. Для вдосконалення правового регулювання останніх пропонуємо викласти частину 2 статті 96 КПК України в такій редакції: «2. Для доведення недостовірності показань свідка сторона має право надати показання, документи, які підтверджують його репутацію. Докази щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка. Такі докази вважаються допустимими, якщо вирок не був скасований, особу не було помилувано, судимість не була погашена чи знята у порядку, передбаченому законодавством України. Докази щодо засудження неповнолітньої особи є недопустимими».

Список використаної літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10. – Ст. 88.
2. Курс советского уголовного процесса: Основные положения науки советского уголовного процесса. Т. 1 / Строгович М.С. – М.: Наука, 1968. – 470 с.
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику постановлення судами вироків (постанов) при розгляді кримінальних справ в апеляційному порядку» від 15.05.2006 № 1 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-0>.
4. Case of Ruiz Torija v. Spain (Application no. 18390/91). Judgment 9 December 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-58009>.
5. Справа «Бочан проти України (№ 2)» (Заява № 22251/08) // Офіційний вісник України від 21.04.2015 р., № 29, стор. 61, стаття 857.
6. Аверин А.В. Судебная достоверность (постановка проблеми) / А.В. Аверин. – Владимир: Транзит-Икс, 2004. – 312 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.
8. Federal Rules of Evidence, as amended to December 1, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.law.cornell.edu/rules/fre>.